

Kratek pregled razvoja teoretskih pristopov v arheologiji grobišč pozne antike in zgodnjega srednjega veka

A Short Overview of Theoretical Approaches in the Archaeological Research of Late Antique and Early Medieval Cemeteries

© Kaja Pavletič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo; kaja.pavletic@ff.uni-lj.si

Izveček: V članku so predstavljeni najpogostejši teoretski pristopi arheološkega preučevanja grobov in grobišč od začetka 20. stoletja do danes. Osredotoči se na razvoj v nemški, anglo-ameriški in slovenski arheologiji, predvsem na področju pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Pregled dopolnjuje nabor relevantne literature. V zaključku članka avtorica poda kratek razmislek o problemih, ki jih predstavlja trenutna odsotnost teoretskega diskurza v slovenski arheologiji, in navede nekaj predlogov za bolj raznolike interpretacije pokopov.

Ključne besede: arheologija grobišč, teorija, metodologija, interpretacija, pozna antika, zgodnji srednji vek

Abstract: The article gives a short overview of the most common theoretical approaches in the archaeological research of graves and cemeteries from the beginning of the 20th century to the modern era. The focus is on developments in German, Anglo-American, and Slovenian archaeology, particularly in the fields of late antique and early medieval archaeology. The overview is complemented by a selection of relevant literature. The author concludes the article with a brief reflection on the difficulties caused by the current lack of theoretical discussion in Slovenian archaeology and offers suggestions for more diverse interpretations of burials.

Keywords: burial archaeology, theory, methodology, interpretation, Late Antiquity, Early Middle Ages

Uvod

Grobišča so eden najpogostejših virov za arheološko preučevanje preteklih družb, vendar pa ostajajo njihove interpretacije, tudi v slovenski arheologiji, vse prepegosto zelo poenostavljene. To je najverjetneje posledica tega, da posebnih teoretskih refleksij o preučevanju grobišč pri nas z redkimi izjemami skoraj ni. V članku je predstavljen pregled najpomembnejših teoretskih smernic in relevantne literature obravnave grobišč, zlasti na nemško govornem območju in v anglo-ameriški arheologiji. Gre namreč za dve glavni smeri arheološkega teoretskega diskurza, ki sta se dolgo razvijali skoraj povsem ločeno eno od drugega. Sledi predstavitev razvoja arheologije grobišč v 90. letih, za katerega je že značilno pogostejše mešanje pristopov obeh prej omenjenih področij. Pregled teoretskih in metodoloških pristopov zadnjih dveh desetletij oriše preučevanje grobišč kot izrazito interdisciplinarno in odprto za naslavljanje povsem novih raziskovalnih vprašanj. V tem oziru slovenska arheologija danes nekoliko zaostaja, pregled interpretacij grobišč pri nas pa je pokazal, da se raziskovalci še vedno osredotočajo predvsem na etnične opredelitve, ki pogosto slonijo na direktnem povezovanju etničnosti in materialne kulture. Kljub temu so v članku izpostavljene nekatere objave, ki od tega odstopajo in zastavljajo kompleksnejša vprašanja o družbeni strukturi. Pregledni del članka se osredotoča predvsem na raziskave, ki so potekale na področju pozne antike in zgodnjega srednjega veka, občasno pa tudi v

prazgodovinski arheologiji, saj je teoretski razvoj med njimi tesno povezan. Članek zaključuje kratko razmišljanje o problemu odsotnosti teoretskih razprav pri obravnavi grobišč v Sloveniji in različnih možnostih njihove interpretacije. Napisan je z namenom, da s tem kratkim teoretskim pregledom opozori na pomanjkljivosti nekaterih starejših pristopov, ki občasno še vedno zaidejo v naše interpretacije, in v upanju, da morda sproži aktivnejše zanimanje za teoretske razprave na področju raziskovanja grobišč.

Nemška arheologija

Arheološka veda ima v Nemčiji dolgo tradicijo. Kot pravi Heinrich Härke (1995, 53–54), je bilo za antikvarne pristope v 18. stoletju značilno predvsem ukvarjanje s klasično arheologijo, medtem ko sta bili prazgodovinska in zgodnesrednjeveška arheologija obstranskega pomena. Do spremembe je prišlo tekom 19. stoletja, ko je pod vplivom romantike in takratnih nacionalnih gibanj nastala težnja po oblikovanju narodne preteklosti. Posledično je čas preseljevanja ljudstev postal priljubljen predmet raziskovanja.

Teoretski razvoj arheologije grobišč zgodnjega srednjega veka je bil v Nemčiji zaradi narave virov nenehno tesno povezan tudi s teoretskimi razpravami v prazgodovinski arheologiji (za pregled teoretskega razvoja prazgodovinske arheologije v Nemčiji glej Kossack 1992). Nanj je

močno vplivala izrazita pozitivistična tradicija, značilna za nemško družboslovje, ki je pod močnim vplivom naravoslovnih ved že od 19. stoletja naprej stremela k objektivnemu pristopu do preteklosti, oziroma, kot je to ubesedil Leopold von Ranke (1874, nav. v Härke 1995, 48), »*wie es eigentlich gewesen*« (slo. kot se je dejansko zgodilo). V arheologiji je to odzvanjalo v delu Gera von Merharta, ki je vodil prvo katedro za prazgodovinsko arheologijo v Nemčiji. Za njegov empiristični pristop so bile značilne znanstvena indukcija, komparativna tipologija in kritika virov (Härke 1995, 49). Ta komparativno-tipološka metoda, ki je dajala velik poudarek artefaktom, njihovi klasifikaciji in kronološki opredelitvi, je v Nemčiji vplivala na več generacij arheologov ter se odražala tudi v raziskavah grobišč.

Množično raziskovanje poznoantičnih in zgodnjersrednjeveških grobišč v Nemčiji se je začelo med obema svetovnjima vojnoma z izkopavanji grobišč v vrstah (nem. *Reihengräberfelder*). Kulturno-zgodovinska arheologija je, podobno kot pristopi pred njo, grobove razumela kot neposreden odraz družbe oziroma tako imenovana zrcala življenja (nem. *Spiegel des Lebens*). Takratne interpretacije v zgodnjersrednjeveški arheologiji so temeljile na dveh med seboj povezanih domnevah: pravni in religiozni. Pravna domneva je izhajala iz ohranjenih dokumentov germanskega prava, na podlagi katerih je Paul Reinecke (1925) grobne pridane interpretiral kot neodtujljivo lastnino pokojnika. V germanskih kodeksih je pri moških takšna lastnina imenovana *hergewaete*, Reinecke je sem uvrstil orožje in dele noše, povezane z njim, pri ženskah pa je neodtujljiva lastnina poznana kot *gerade*, po Reineckejevem mnenju naj bi v tem primeru šlo za nakit in dele noše. Iz germanskih pravnih dokumentov je izhajala tudi izredno vplivna študija Walterja Veecka (1926), ki je na podlagi alemanskih moških pokopov in orožja v njih identificiral različne pravne razrede, omenjene v zakonikih (plemstvo, svobodne, polsvobodne in nesvobodne). Po drugi strani pa je religiozna domneva izhajala iz predvidevanja, da je pogrebni ritual odvisen od oblik in vsebin verovanj v posmrtno življenje. Verovanje o posmrtnem življenju je torej določilo, ali bodo v grobu pridanke ali ne, pravila glede premoženja pa so določala, kateri predmeti bodo vključeni v grob, s čimer so se razlike v statusu, prisotne že v času življenja, prenesle v onostranstvo (Paulsen 1967, 150, nav. v Härke 1997b, 19).

Interpretacije poznoantičnih in zgodnjersrednjeveških grobišč je takrat močno zaznamoval tudi pristop Gustafa Kossinne (1911). Kossinova ideja je bila, da lahko v arheologiji s pomočjo specifičnih tipov artefaktov identificiramo arheološke kulture, distribucija teh tipov pa nam pomaga prepoznati jasno zamejene kulturne province, ki sovpadajo s poselitvenim prostorom plemenskih in etničnih skupin (Kossinna 1911, 3). V kolikor v arheološkem zapisu kasneje ni bilo nenadnih sprememb, ki jih Kossinna povezuje z migracijami, lahko te etnične skupine nato neposredno povežemo s specifičnimi zgodovinskimi ljudstvi.

Neposredno povezovanje arheološke materialne kulture z etničnimi skupinami je bilo nato več desetletij splošno uveljavljeno, najbolj pa je prišlo do izraza v času pred in med drugo svetovno vojno. Raziskave nemških arheologov, ki so bile pogosto politično motivirane, so potekale tako v Nemčiji kot zunaj njenih meja in so bile v primeru grobišč osredotočene predvsem na iskanje razlik med germanskim in romanskim (primer Petri 1937; Zeiss 1941). Kot germanske so označevali grobove s fibulami ali orožjem, medtem ko so romanske grobove definirali zgolj kot nasprotje tega. Kot izpostavi Hubert Fehr (2002), so v času teh hiperetnocentrističnih pristopov s pomočjo pojmov, kot so *Tracht*, *Volksgeschichte*, *Volksgemeinschaft in Volkstum*, pojem germanskega vse bolj izenačevali z nemškim, rezultati raziskav grobišč pa so bili večkrat izrabljeni za politično opravičevanje teženj po ozemeljski širitvi.

Po drugi svetovni vojni se je v nemški arheologiji pojavil tako imenovani sindrom Kossinne. Arheologi so v strahu pred možnostjo ponovne zlorabe arheološke vede začeli vse bolj zavračati interpretacijo, ki bi segala preko tipoloških in kronoloških opredelitev (Härke 1995, 56). Hans Jürgensen Eggers (1949/50), velik kritik G. Kossinne, se je po drugi svetovni vojni med drugim ukvarjal s preučevanjem družbene strukture na podlagi bogatih rimsko-železnodobnih grobov na grobišču Lübsow, s čimer je ponovno obudil zanimanje za že prej omenjeni model W. Veecka (1926). Njegov model, ki je več desetletij močno zaznamoval nemško arheologijo grobišč, pa je, kot izpostavlja Härke (2000, 370–372), nato v 60. letih prejšnjega stoletja naletel na številne kritike (Christlein 1966; Steuer 1968; Werner 1968). Te so bile v prvi vrsti usmerjene proti neposrednemu povezovanju določenih vrst predmetov s specifičnimi pravnimi razredi, pri čemer se je začela

izpostavljati tudi šibkost domneve, ki je iz tega izhajala (meč v grobu kaže na bojavnika – vsi bojavniki imajo meč). Poleg tega so kritiki izpostavili tudi dejstvo, da so dokumenti, na podlagi katerih so arheologi pokojnike uvrščali v različne pravne razrede, dejansko nekaj stoletij poznejši od grobišč v vrstah in zato povezava med tema dvema skupinama podatkov morda ni enozovčna. S tem povezana je bila tudi kritika številnih predhodnih raziskovalcev, ki so zgodnjerednjeveško družbo obravnavali kot monolitno in statično, ob tem pa večkrat zanemarili možnost regionalnih in kronoloških razlik (za kritike glej: Christlein 1966; Steuer 1968; Werner 1968). Kot odgovor na te kritike so se razprave v nemški zgodnjerednjeveški arheologiji šestdesetih let razdelile v dve smeri; prva si je prizadevala izboljšati družbene interpretacije, druga pa jih popolnoma opustiti. Predstavnik prve smeri Heiko Steuer je v svojem delu *Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit* (1968), ki je, kot pravi Härke (2000, 371), na nemško arheologijo vplivalo tako, kot je na anglo-ameriško Binfordov članek o načinih pokopavanja iz leta 1971, temeljito in utemeljeno kritiziral starejše pristope ter predlagal opustitev arheološkega iskanja pravno definiranih razredov germanske družbe. Kljub takšnim stališčem se sam v tem delu ni razlikoval od starejših avtorjev. Tudi on se je večinoma ukvarjal le s pridatki v moških grobovih, za katere je menil, da precej točno odražajo oborožitev in družbeni status umrlega, a ne nujno tudi njegovega pravnega položaja (Steuer 1968, 29–30). Kasneje je svoje mnenje nekoliko spremenil in predlagal, da grob ni odsev družbe, temveč odsev ideje družbe. To pomeni, da pokopi neposredno ne odražajo družbene strukture, temveč da to počnejo na vrsto posrednih načinov in še to le v primeru, da je neka skupnost v pogrebnem ritualu družbene razlike sploh želela izražati. Predlagal je, da se podatkom iz raziskav grobov dodajo še podatki o nasebinah in bivališčih, saj naj bi ti po njegovem mnenju lahko razkrili ostanke pretekle družbene resničnosti (Steuer 1982, 601). Za izboljšave interpretacij družbe si je prizadeval tudi Rainer Christlein (1973), ki je zagovarjal tezo, da pokop odraža predvsem ekonomsko moč pokojnika in/ali tistih, ki ga pokopljejo. Pri tem je poudaril, da ni nujno, da ta ekonomska moč sovпада z institucionalizirano pravno strukturo prebivalstva, vendar pa naj bi kljub temu dovolj verodostojno odražala takratne družbene razmere (Christlein 1973, 148). Christlein je v svojo študijo poleg moških vključil tudi ženske pokope ter na podlagi pojavljanja določenih ti-

pov pridatkov v frankovskih in alamanskih grobovih predlagal razdelitev v tako imenovane kvalitativne skupine (nem. *Qualitätsgruppen*), ki so postale splošno sprejete v nemški zgodnjerednjeveški arheologiji. Razdelitev je temeljila na podlagi informacije o tem, kako pogosto je pojavljanje nekega tipa pridatka, pri čemer je Christlein upošteval tudi material najdbe. Bronasti uhani, ki so razmeroma pogosti, se tako pojavljajo v kvalitativnih skupinah A (najnižja), B in C (najvišja), medtem ko so zlati uhani omejeni le na skupino C (Christlein 1973, 157).

Glavni predstavnik druge smeri kritik zgodnejših pristopov je bil Joachim Werner (1968; nav. v Härke 1997b, 20), ki je menil, da bi morali arheologi začasno opustiti poskuse interpretiranja grobišč z vidika družbene organizacije, saj naj s takratnimi metodami to ne bi bilo mogoče. Namesto tega je zavzel stališče strogega pozitivizma in predlagal, naj arheologija na podlagi grobov pridobiva le podatke o noši in oborožitvi. Kritike starejših interpretacij družbe na podlagi grobov so sicer morda naredile korak v pravo smer, a so, kot opozarja Härke (1997b, 20), v osnovi ostale podobne zgodnejšim pristopom, predvsem z vidika tega, da so grob pretežno razumele kot »zrcalo življenja«, naj bo to neposreden odraz vsakdanjih, praktičnih vidikov življenja, kot je menil Werner, ali pa odsev ekonomske moči, kot je predlagal Christlein.

Od 60. let naprej se, kot opozarja Härke (1991; 1995), nemška arheologija ni odzvala na teoretski razvoj nove arheologije, ki je sočasno potekal v Angliji in Ameriki, nove pristope pa so pogosto zavračali brez podajanja alternativ. Kljub temu je od 70. let naprej prišlo do razvoja večje multidisciplinarnosti raziskav, kar je bila po Härkejevem (1991, 195–196) mnenju posledica vpliva Herberta Jankuhna, profesorja prazgodovine in zgodnjega srednjega veka na univerzi v Göttingenu. Njegovi študenti so nadaljevali debate o družbeni strukturi na podlagi grobov, s tem da so v raziskave poleg arheoloških začeli vpeljevati nove vrste podatkov, med katerimi so podatki o skeletu (biološki spol in starost, dedne lastnosti zob) ter grobni strukturi, s čimer so ugotavljali, koliko truda je bilo vložnega v izdelavo groba. Michael Gebühr (1975) se je, na primer, ukvarjal z grobnimi pridatki tako, da je te primerjal z antropološko določenim spolom in starostjo posameznikov na rimskih železnodobnih grobiščih v severni Nemčiji.

Anglo-ameriška arheologija

Preučevanje preteklih družb na podlagi grobov je v Severni Ameriki in Veliki Britaniji v marsikateri točki potekalo podobno, a večino časa povsem ločeno od nemške stroke, ki pa je vsaj v samem začetku izrazito vplivala na interpretacije grobišč anglo-ameriške arheologije. Osrednji predstavnik kulturno-zgodovinske paradigme v Veliki Britaniji je bil avstralski arheolog Vere Gordon Childe (1925; 1926). Izhajajoč iz teorij G. Kossinne je pojem arheološke kulture prvi vpeljal v britansko arheologijo in jo opredelil kot specifične tipe ostankov (posodje, orodje, okras, pogrebni rituali in oblike bivališč), ki se neprestano pojavljajo skupaj. Te je označil za materialne ostanke ljudstev (Childe 1929, v–vi). Po Childovem mnenju so artefakti odraz nekkih skupnih idej, kulture pa nespreminjajoče se, medtem ko je spremembe v arheološkem zapisu pripisoval stiku z drugimi ljudstvi, kar naj bi potekalo v obliki migracij ali širjenja idej (difuzija) (Childe 1929, vii). Ena od diagnostičnih značilnosti pri določanju arheoloških ljudstev so bili tudi grobovi, ki so jih arheologi takrat večinoma obravnavali kot determinirane z religioznimi normami (Härke 1997b, 20–21). V enem od svojih poznejših del je Childe (1945) tradicijo pokopavanja z grobnimi pridatki povezal s tekmovanjem v družbi. Menil je, da bo rezultat daljšega obstoja stabilne družbe v grobovih viden kot pojavljanje manjše količine pridatkov, medtem ko naj bi invazija oziroma »stik med barbarškimi in civiliziranimi družbami« pomenila korenito preoblikovanje družbe, nove količine premoženja ter nove načine izkazovanja tega (Childe 1945, 17).

V anglo-ameriškem svetu se je na temeljih kritike tradicionalne arheologije v 60. in zgodnjih 70. letih 20. stoletja pojavilo gibanje, imenovano nova arheologija oziroma procesna arheologija, ki jo je David Clarke definiral kot »a set of questions rather than a set of answers« (Clarke 1973, 17). Ključna objava, ki je postavila smernice ameriške procesne arheologije in njenega ukvarjanja z grobišči, je bila objava zbornika *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices* (Brown 1971). V njem je izšel tudi znani članek *Mortuary Practices: Their Study and Their Potential*, v katerem je Lewis Binford (1971) kritiziral interpretativne pristope tradicionalne arheologije, še posebej obravnavo razlik v pogrebnem ritualu kot posledico stikov med različnimi kulturnimi skupinami. Namesto tega je menil, da bi morali arheologi preučevati razlike v pokopih znotraj posamezne skupnosti

in te interpretirati v kontekstu družbe. Binfordova hipoteza je bila namreč, da je raznolikost grobnega rituala znotraj ene kulturno-družbene enote neposredno povezana s kompleksnostjo statusne hierarhije in organizacije skupnosti (Binford 1971, 14–15). Po njegovem mnenju je za razumevanje družbenih fenomenov, simboliziranih v pokopu, potrebno obravnavati dvoje: pokojnikovo družbeno osebnost (Binford jo imenuje *social persona*), sestavljeno iz različnih družbenih identitet, ki so bile izražene za časa življenja in jih je bilo primerno izraziti tudi v smrti, poleg tega pa tudi velikost in sestavo družbene enote, ki prepozna s statusom povezane dolžnosti do pokojnika (Binford 1971, 17). Na podlagi etnoloških analogij je Binford ugotovil, da se skozi pogrebni ritual odražajo različni vidiki družbene osebnosti, kot so starost, spol, družbeni položaj, pripadnost skupini ter vzrok in kraj smrti (Binford 1971). To je bilo v skladu s pristopi nove arheologije, za katere je bila značilna uporaba etnoloških analogij z namenom iskanja medkulturnih generalizacij (primer Saxe 1970). Zanje je tipično tudi, da družbo obravnavajo kot sistem med seboj povezanih podsistemov, njihov obstoj in delovanje pa naj bi se odražala v materialni kulturi. Izhajajoč iz domnevne povezanosti socialnega in ideološkega podsistema so procesni arheologi predvidevali, da je kompleksnost pogrebnega rituala premosorazmerno povezana s kompleksnostjo skupnosti in družbenim statusom posameznika v njej (Härke 1997b, 20–21). Za razliko od tradicionalne arheologije, ki je spremembe v arheološkem materialu razumela predvsem kot posledico migracij ali difuzije, je nova arheologija spremembe razlagala znotraj družbe in jih razumela kot kulturno evolucijo ali pa prilagajanje oziroma odziv na okoljske spremembe (Trigger 2006, 395). Te sklepe je še dodatno podprl povojni razvoj naravoslovnih metod, kot so paleobotanika, zooarheologija, radiokarbonsko datiranje in dendrokronologija (Johnson 2010, 26). Čeprav se je procesna arheologija v osnovi oblikovala v severnoameriški arheologiji, je imela močan vpliv tudi na britansko, v nekoliko manjši meri pa tudi na nizozemsko in skandinavsko arheologijo. Kljub svojim kritikam pa je procesna arheologija, kot poudarja Härke (1997b, 21), pokope podobno kot tradicionalna arheologija obravnavala kot neposreden odsev družbene ureditve, le da tu v ospredju niso bile religijske prakse, temveč družbena kompleksnost.

Glavni kritik teh pristopov in pionir tako imenovane procesne arheologije, ki se je v poznih 70. in 80. letih

prejšnjega stoletja oblikovala predvsem v Veliki Britaniji, je Ian Hodder. Za arheologijo grobišč je imel velik pomen njegov članek *Social structure and cemeteries: a critical appraisal* (Hodder 1980), v katerem je kritiziral poenostavljeno in neposredno izenačevanje kompleksnosti grobnega rituala s kompleksnostjo družbe. Izpostavil je, da če spol, starost in status niso izraženi v grobnem ritualu, to še ne pomeni, da niso bili izraženi v družbi in da je to v veliki meri odvisno od odnosa do smrti. Prav zaradi slednjega lahko v pogrebnem ritualu pričakujemo popačenja tega, kar se resnično dogaja v družbenem življenju, kar je Hodder pokazal s pomočjo etnografskih primerov, ki nam lahko po njegovem mnenju pomagajo ta popačenja tudi razumeti. Ena od ključnih ugotovitev poprocesne arheologije je torej bila, da je pokop v najboljšem primeru posreden odsev družbe, saj je, kot je izpostavil Michael Parker-Pearson (1982, 101), pokop pravzaprav obred prehoda in je zato popačen z ideologijo. Vloge posameznika, ki so izražene v pogrebnem ritualu, je zato bolj kot v nekem širšem okviru družbene hierarhije potrebno preučevati znotraj specifičnega konteksta pogrebnega rituala. Primer tega je študija Michaela Shanksa in Christopherja Tilleyja (1982), ki sta neolitske gomile v Angliji in na Švedskem izpostavila kot ilustracijo popolne dekonstrukcije življenja in nove konstrukcije v kontekstu smrti. Tamkajšnje pogrebne praske, v katerih sta prisotni načrtna izbira in manipulacija z deli človeškega skeleta, po njunem mnenju niso zanesljiv odsev družbe, temveč lahko tudi popačijo in namerno narobe prikažejo ter na ta način utrujejo družbeno ureditev (Shanks, Tilley 1982, 152).

Pristope britanske poprocesne arheologije lahko razdelimo v dve skupini: simbolne oziroma kontekstualne ter sociološke. Simbolni pristopi temeljijo na domnevi, da so rituali zaznamovani z uporabo simbolnih dejanj in formaliziranega vedenja oziroma vedenja v vzorcih. Kako je bil pokojnik položen v grob in kako so bili k njemu priloženi grobni pridatki, je del aktivnosti v vzorcih oziroma simbolnih aktivnosti pogreba (Pader 1980, 143). V okviru simbolnega pristopa je grob razumljen kot simbolni jezik, ki ga je treba dešifrirati kot celoto, in sicer znotraj nekega časovnega, prostorskega, družbenega ali religioznega konteksta. Ko simbol umestimo v kontekst, postane koda, povezovanje več kod pa vodi v nastanek sporočila (Pader 1980, 144; Härke 1997b, 21–22). Te teoretske smernice je Ellen-Jane Pader (1980) uporabila pri svoji študiji anglosaških skeletnih pokopov, pri katerih je

poskušala analizirati družbeno strukturo glede na vzorce, ki jih je bilo mogoče opaziti pri antropoloških podatkih o starosti in spolu, položaju skeletov, tipov in kombinacij grobnih pridatkov, njihovi legi v kontekstu groba ter lokaciji groba v kontekstu grobišča. Na grobišču Westgarth Gardens je izpostavila primer ženskega groba, ki po pridatkih nikakor ne izstopa od preostalih, vendar pa je poseben z vidika načina pokopa. Gre namreč za edini ženski pokop v krsti in ima, tako kot preostali moški pokopi te skupine, prekrizane noge, v grobu pa se pojavlja tudi nož, ki je sicer pri ženskah na tem grobišču redke pridatek. Šele upoštevanje različnih značilnosti v kontekstu grobišča je pokazalo, da gre za poseben oziroma izstopajoč grob (Pader 1980, 157).

Drugo skupino pristopov poprocesne arheologije predstavljajo tako imenovani sociološki pristopi, ki so svoje interpretacije večinoma osnovali na idejah sočasne družbene teorije. Za preučevanje grobišč (primer Parker-Pearson 1982) je bila ključna predvsem Giddensova teorija strukturacije, ki pravi, da družba ni okvir, znotraj katerega bi posamezniki igrali že vnaprej določene vloge, temveč prepletanje dejanj in pravil, pri čemer so slednja upravičena z ideologijo (Giddens 1979, nav. v Härke 1997b, 22). Arheologi so iz tega izpeljali tezo, da pogrebni ritual ni le pasivni odsev družbe, temveč posledica dejanj, ki aktivno prispevajo k njenemu oblikovanju (Härke 1997b, 21). Prav tako ni nujno, da pogrebni ritual odraža dejanske odnose moči v družbi, ključno pa je razumevanje, zakaj so nekatere vloge v pogrebnem ritualu izražene in v kolikšni meri so te izrabljene kot družbeno promocija med tekmujočimi družbenimi skupinami (Parker-Pearson 1982, 110). Poprocesna arheologija je prinesla velik teoretski napredek v arheologiji grobišč in interpretaciji pokopov, vendar pa ji, kot je izpostavil Härke (1997b, 21–22), za razliko od procesne arheologije pogosto manjka jasno opredeljena metodologija. Teoretski pristopi poprocesne arheologije tako predstavljajo miselni premik od vidika, da je svet mogoče objektivno opazovati, k takemu, ki poudarja subjektivnost in osebno izkustvo sveta (Hakenbeck 2008, 17).

Teoretski pristopi v devetdesetih letih

Procesna arheologija je v okviru pozitivistične tradicije spremenljivke, kakršna je spol, zavračala kot znanstveno nedostopne. Na kritiko tovrstnih pristopov, ki jo je s seboj prinesla poprocesna arheologija, je bilo vezano tudi

oblikovanje arheologije spolov s prvimi pomembnejšimi razpravami v začetku 80. let (Greif 2003, 6). Ta razvoj, ki je povezan z drugim valom feminizma v 60., je v arheologiji v primerjavi z drugimi družboslovnimi kot tudi humanističnimi vedami nastopil razmeroma pozno in bil najprej osredotočen predvsem na izpostavljanje problematike androcentrizma v arheologiji. Oblikovati se je začela paradigma, katere namen je bil vključiti spol in spolna razmerja v osrednja znanstvena vprašanja, ki so med drugim naslavljala tudi temo prezentacije preteklosti in odprla diskusijo o poklicnem statusu žensk v arheologiji (Greif 2003, 16–17). Do razmaha arheologije spolov, sploh v arheologiji grobišč, je prišlo v 90. letih. Ena od pomembnih tem je postalo razlikovanje med biološkim spolom (ang. *sex*) in kulturnim spolom (ang. *gender*), ki ga je feministično gibanje sicer izpostavljalo že prej. Ta dihotomija predpostavlja, da se posameznik v večini primerov rodi kot biološki moški ali ženska, značilnosti kulturnega spola pa pridobi šele skozi svoje izkustvo in družbeno doživetje spola v neki skupnosti. S tretjim valom feminizma oziroma s tako imenovanim postmodernističnim feminizmom se je arheologija v 90. začela ukvarjati predvsem z vidika kulturnega relativizma in preučevati pluralnost doživetja spola (Gilchrist 1999, 1–16; Conkey, Gero 1997). Arheologija spolov se je najbolj razmahnila in še danes prevladuje predvsem v britanski (Roberta Gilchrist, Sam Lucy, Nick Stoodley) kot tudi skandinavski arheologiji (Tove Hjørungdal, Joanna Sofaer, Marie Louise Stig Sørensen). Primer obravnave spolov v kontekstu zgodnjega srednjega veka je obravnava ženskih pokopov na merovinških grobiščih Guya Halsalla (1996). S pomočjo vzporedjanja pisnih virov in grobnih pridatkov je namreč raziskoval ozadje ter razloge za izrazito izkazovanje bogastva v grobovih mladih žensk. To je interpretiral kot odraz velikega pomena, ki so ga mlade ženske imele za celotno družbo, ta pa naj bi izhajal iz njihove zmožnosti rojevanja otrok in sklepanja vezi s poroko. Halsall je izpostavil tudi povezavo med doživetjem spola in starostjo, o čemer je sklepal predvsem na podlagi tega, da so otroci pogosteje pokopani s pridatki, ki jih označuje za spolno nevtralne, in da se pridatki, ki jih lahko na podlagi antropoloških analiz povežemo z ženskami ali moškimi, z redkimi izjemami pojavljajo šele od otroštva naprej.

Na arheologijo grobišč je od 90. let naprej močno vplival tudi Heinrich Härke, katerega delo po mnenju Howarda Williama in Duncana Sayerja (2009) predstavlja ne-

kakšno premostitev razlik med procesno in poprocesno arheologijo. Pri svojem preučevanju grobišč se namreč ukvarja tako s temami, ki so bolj tipične za procesno arheologijo, na primer ekonomskimi in družbeno-političnimi procesi, kot tudi s simbolnimi vidiki grobov in materialne kulture, kar so tematike poprocesne arheologije (Williams, Sayer 2009, 13). Za Härkejevo raziskovalno metodologijo je značilna uporaba različnih metod in teorij, še posebej zagovarja pogled na iste podatke iz različnih zornih kotov, ta izrazita pluralnost pa je v določeni meri verjetno posledica tega, da se je Härke izobraževal predvsem v Nemčiji, nato pa dolga leta poučeval na angleških univerzah. Pri svojih raziskavah poleg arheologije redno uporablja tudi pisne vire, etnografske analogije (Härke 1999; 2007) ter osteološke in genetske podatke (Thomas *et al.* 2008; Härke 2011a), v nekoliko manjši meri pa se z grobišči ukvarja tudi z vidika krajinske arheologije (Härke 2001). Ena od slabosti, ki jih je pri kontekstualnem pristopu izpostavil Härke (1994, 33), je, da arheologi pravzaprav ugotavljajo pomen preteklih ritualov v okviru kontekstov, ki so jim prav tako neznani kot sam ritual, kar po njegovem mnenju prej ali slej privede do ugibanja. Izhajajoč iz nekaterih nemških raziskav, ki so v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja grobne pridatke primerjale z izsledki antropoloških analiz (na primer Gebühr 1975), je Härke zato razvil metodo soočenja namernih in funkcionalnih podatkov (Härke 1993; 1994; 1997). Svojo metodo je teoretsko podprl z ugotovitvami nemškega etnologa Wilhelma Mühlmanna (1938, 108–114, nav. v Härke 1994, 33), ki je razlikoval med dvema vidikoma življenja: življenjem kot zavestjo (mišljenje) in življenjem kot aktivnostjo (početje). Teoretski princip Härkejeve metode soočenja namernih in funkcionalnih podatkov torej temelji na predpostavki, da so grobovi posledica rituala, ki odseva idejni svet, torej mišljenje, in to ustvarja namerne podatke. Mednje je Härke v prvi vrsti uvrstil arheološke podatke (tip pokopa, grobna konstrukcija, pridatki, lokacija), saj jih je namerno določila in izbrala skupnost, na katero so med drugim vplivali mišljenje, religija in družbena ideologija. Po njegovem mnenju je problem v primeru arheologije to, da nam je ritual pogosto neznan, sploh v prazgodovini in zgodnjem srednjem veku, ki ju zaznamuje redkost pisnih virov. Če torej želimo iz pokopov razbrati preteklo resničnost, je treba že omenjene namerne podatke primerjati oziroma soočiti s funkcionalnimi podatki, med katere je Härke umestil predvsem podatke o skeletih

(spol, starost v času smrti, telesna višina, zdravje, dedne značilnosti) in jih opredelil kot nepristranske informacije o življenju, na katere grobni ritual ni vplival. Kot vrsto podatkov, ki jo je glede na situacijo mogoče uvrstiti v eno ali drugo skupino, je Härke omenil še tehnične (velikost, sestava in znaki uporabe ali uničenja na predmetih) ter okoljske podatke. Z metodo namernih in funkcionalnih podatkov je Härke preučeval anglosaške grobove z orožjem ter poskušal ovreči takrat uveljavljeno predstavo, da pokop z orožjem sam po sebi nakazuje, da je bil pokojnik bojevnik. Namesto tega je predlagal, da gre v primeru orožja v anglosaških grobovih med 5. in 7. stoletjem za simbolične, večpomenske pridatke, ki so povezani z različnimi vidiki osebne identitete. Härke meni, da lahko orožje izraža spolno in starostno identiteto, predlagal pa je, da bi lahko bilo povezano tudi z etničnostjo pokojnikov (Härke 1990; 1992a; 1992b; 1994; 1997a). Eden od ključnih sklepov Härkejevega dolgoletnega ukvarjanja z arheologijo grobišč je, da grobovi niso »zrcala življenja«, temveč »zrcala, ki odsev popačijo« (nem. *Zerrspiegel des Lebens*) in nam zato podajo popačen odsev preteklosti. Naloga arheologije v tem primeru je, da prepozna, kaj je tisto, kar je popačeno, in poskuša interpretirati, čemu je temu tako (Härke 1997b, 25).

Teoretski in metodološki pristopi zadnjih dveh desetletij

V zadnjih dveh desetletjih arheologijo grobišč zaznamujeta predvsem raznolikost pristopov in vidikov preučevanja ter interdisciplinarnost. V ospredju je nedvomno preučevanje večplastnih identitet in njihovih najrazličnejših vidikov. V današnjih raziskavah še vedno zaseda pomembno mesto preučevanje spola (Stoodley 1999; Sørensen 2000; Effros 2000; Hofmann 2009; Härke 2011b; Sofaer, Sørensen 2013), ki ga raziskave pogosto obravnavajo skupaj z življenjskim ciklom, saj gre za nerazdružljivi kategoriji posameznikove identitete. Skozi teoretske okvirje teh dveh tematik se arheologija danes pogosto ukvarja s člani družbe, ki so bili v starejših raziskavah večkrat prezrti. Tu velja še posebej izpostaviti raziskave, ki se ukvarjajo z ženskami (Halsall 1996; Stoodley 2000; Sayer, Dickinson 2013) in otroki (Scott 1999; Crawford 1999; 2000; 2007; Sofaer 2006; Sayer 2014; Chapman 2015).

Teoretski razvoj je viden tudi pri preučevanju grobišč z vidika prostora (Sayer, Weinhold 2013) ter krajine in

njenega pomena (Williams 2002; Mees 2019), sem pa lahko uvrstimo tudi opazovanje sorodstvenih povezav v okviru grobišč (Sayer 2007; 2009; 2010; 2014). Pomemben diskurz poteka tudi na področju materialne kulture, ki jo večina arheologov danes označuje za multivokalno, fluidno in aktivno pri oblikovanju identitet (Williams 2004; 2013; Ekengren 2013; Härke 2014; Felder 2015), za razliko od preteklih pristopov, pri katerih je bila materialna kultura pogosto razumljena kot pasiven in neposreden odsev družbe. Večja previdnost se je uveljavila tudi pri preučevanju religijskih konceptov (Schülke 1999; Høilund Nielsen 2009; Petts 2009), kjer se arheologi vse manj zatekajo k preprostim razlagam usmeritve grobov ter odsotnosti grobnih pridatkov in predmetov z versko simboliko.

Arheologija grobišč v današnjem času naslavlja različne nove tematike, kot so čustveni vidik pogrebne rituala (Williams 2007; Tarlow 2012) in tehnologije spominjanja (Williams 2003; 2013), ali pa se ukvarja z že ustaljenimi problemi skozi nove teoretske vidike in metodološke pristope. Migracije, ki so v poznoantični in zgodnjesevnoarheologiji še vedno zelo aktualna tema, danes pogosto preučujemo v okviru bolj odprtega koncepta mobilnosti, kar lahko obsega tako premike »etničnih« skupin kot tudi demsko difuzijo, transhumanco, selitve zaradi poroke, trgovino, roparske pohode ali prisilne migracije. Pri tem je velik poudarek tudi na tem, da novi pristopi migracij ne vidijo le kot vzvodov za spremembe, temveč je lahko predmet preučevanja tudi sam fenomen migracije (Hakenbeck 2008, 19–21).

Še vedno so razmeroma pogoste tudi debate o etničnosti (Jones 1997; Hills 2003; Sayer 2009; Halsall 2011), vendar pa se številni arheologi danes izogibajo preprostim, enostranskim razlagam, povezanim z njo. Siân Jones etničnost definira kot »*vidik posameznikovega razumevanja samega sebe, ki izvira iz identifikacije s širšo skupino v nasprotju z drugimi na podlagi dojetja kulturnih razlik in/ali skupnega porekla*« (Jones 1997, XIII), Guy Halsall pa poudarja, da gre za »*mišljenje, ki ni nujno povezano s stvarmi, ki jih lahko objektivno opazujemo, naj bodo materialne, biološke ali genetske*« (Halsall 2011, 25). Čeprav se arheologi danes večinoma strinjajo, da je etničnost družbeni konstrukt, kar je v arheologijo vpeljal že Patrick Geary (1983), pa prihaja do nesoglasij glede tega, kako se etničnost odraža v materialni kulturi in ali jo je mogoče arheološko preučevati. Ta debata se je v za-

dnjih letih še posebej zaostri v nemško govorečem prostoru (Burmeister 2013). Na eni strani so tako arheologi, ki menijo, da lahko določene tipe najdb ali značilnosti grobov povezujemo z ljudstvi, omenjenimi v pisnih virih, kjer lahko velik vpliv pripišemo kulturno-zgodovinski šoli Univerze v Münchnu (Joachim Werner, Volker Bierbrauer). Volker Bierbrauer (2004; 2008), na primer meni, da so kulturne skupine sicer res kompleksne, a so strukturirane dovolj homogeno, da jih lahko jasno ločimo od drugih. Spremembe v ritualu opazuje skozi koncept kulturnih modelov, pri katerih gre za vsoto kulturnih značilnosti, kulturne modele pa nato s pomočjo zgodovinskih virov poveže s specifičnimi *gentes* (Bierbrauer 2004; 2008). Temu nasprotni pol predstavljajo predvsem pripadniki tako imenovane freiburške šole (Heiko Steuer, Philipp von Rummel, Sebastian Brather, Hubert Fehr), ki so mnenja, da etničnosti arheološko ni mogoče opazovati. Namesto tega se pri preučevanju grobov osredotočajo na različne družbene vidike. Pri tem predvsem poudarjajo, da v kolikor pokopi sploh želijo odražati družbeno strukturo, odražajo kvečjemu njeno idealizirano podobo. Brather (2008) meni, da lahko družbeno strukturo opazujemo skozi tri vidike: nošo, obred pokopa in identiteto, ki so med seboj povezani, a je odnos med njimi nejasen (Brather 2008). Poudarja tudi, da so identitete večplastne in da posamezniki hkrati igrajo različne družbene vloge, ki so lahko, odvisno od situacije in konteksta, poudarjene ali prikrite. Pri tem je ključnega pomena odnos med »mi« in »drugi«, identitete pa se lahko razvijajo, ko obstaja tisto »drugo«, v odnosu do katerega se poudarjajo razlike (Brather 2017). Identitete niso statične, temveč spremenljive in fleksibilne, pripadnost identitetnim skupinam pa se lahko skozi obrede prehoda tudi spremeni. Etnična identiteta je zgolj del posameznikove identitete, po Bratherjevem mnenju pa so bili veliko bolj pomembni vidiki, kot so pripadnost družini, statusni skupini ali poklicu, zakonski stan in starost (Brather 2002, 171). V tem teoretskem okviru deluje tudi Philipp von Rummel (2007), ki je uporabil koncept *habitus*, kot ga je razvil Pierre Bourdieu, s pomočjo tega koncepta pa tako imenovano barbarsko nošo označuje za odraz statusnih razlik in ne etničnosti. Po njegovem mnenju v primeru razlik v noši pozne antike na območju nekdanjega rimskega cesarstva torej ne gre za Romane in Germane, temveč za staro civilno elito ter novo vojaško aristokracijo (Rummel 2007, 405–406). Nekakšno vmesno pot med obema omenjenima šolama ponuja zgodovinar Walter Pohl (1998; 2010; 2013), ki meni, da so arheološke najdbe z

etničnim sporočilom prej izjema kot pravilo. Čeprav so po njegovem mnenju etnične konotacije v preteklosti nedvomno obstajale, pa ne gre pričakovati, da bi sovpadale z arheološkimi kulturami (Pohl 2010, 17).

Pri preučevanju grobišč je danes interdisciplinarnost vidna tudi pri uporabi številnih naravoslovnih metod. Poleg fizične antropologije so za pridobivanje podatkov o posameznikih in preteklih družbah primerne tudi paleopatologija, ki se ukvarja s preučevanjem bolezni in poškodb (Gamble 2011; Pitts, Griffin 2012; Paladin *et al.* 2018), histologija, ki lahko poda precej natančno starost otrok v času smrti (Leskovar 2018), ter analize peptidov v zobni sklenini, s katerimi lahko določimo spol pokojnika. Zadnje je še posebej koristno pri otrocih, pri katerih je zaradi slabo razvitega spolnega dimorfizma določanje spola na podlagi fizične antropologije sicer težavno (Stewart *et al.* 2017). Poleg tega so v zadnjem času pogosto uporabljene tudi analize izotopov, ki nam lahko posredujejo podatke o posameznikovi prehrani, stresu in mobilnosti. Primer tega so analize ogljikovih in dušikovih izotopov na poznorimskem in dveh zgodnesrednjeveških grobiščih na Bavarskem (Hakenbeck *et al.* 2010), s katerimi so pridobili podatke o prehrani posameznikov in to primerjali z grobnimi pridatki, na podlagi česar so sklepali o mobilnosti. Ugotovili so, da nekateri grobovi s »tujimi« pridatki nakazujejo tudi na drugačno prehrano, ki pa je sicer bolj raznolika pri nekaterih ženskih grobovih, kar avtorji razlagajo kot večjo mobilnost žensk (Hakenbeck *et al.* 2010). Z analizami kisikovih in stroncijevih izotopov pa je mogoče sklepati o lokalnem ali nelokalnem izvoru posameznika v relativnem odnosu z mestom, kjer je bil pokopan. Pri tem gre za nekakšen geološki podpis, ki se v posameznikovih kosteh nabira z uživanjem lokalne vode ter hrane rastlinskega in živalskega izvora (Hakenbeck 2013, 113). Susanne Hakenbeck (2013) opozarja na številne omejitve in pomanjkljivosti analiz izotopov, ki pa lahko kljub temu neposredno nakazujejo na posameznikovo mobilnost, za razliko od preučevanja »tujen« materialne kulture, ki je lahko v neko okolje prišla tudi s pomočjo trgovine.

Analize izotopov nam v kombinaciji z genetskimi raziskavami podajajo nov uvid v pretekle migracije in so v poznoantični arheologiji zelo aktualne. Primer tega je študija dveh langobardskodobnih grobišč, Szólád na Madžarskem in Collegno v severni Italiji (Amorim *et al.* 2018), pri katerih so s pomočjo starodavne DNA oziro-

ma aDNA analiz in analiz izotopov opazovali biološke povezave med posamezniki, za katere so ugotovili, da se odražajo tudi v sami organizaciji grobišča. Na obeh grobiščih so ugotovili obstoj dveh skupin z različnim genetskim poreklom, ki se razlikujeta v pogrebnih običajih, legi grobov v kontekstu grobišča in dostopu do kakovostne, z beljakovinami bogate hrane. Na podlagi tega sklepajo o povezavi genetskega porekla in materialne kulture, vendar pa poudarjajo, da ni jasno, ali ta materialna kultura odraža v pisnih virih omenjena ljudstva, kot so Langobardi. Poudarjajo tudi, da ne gre za genetsko povsem enotne skupine in da sama genetika ne podaja informacij o tem, kako so se ljudje identificirali (Amorin *et al.* 2018, 8–9). Podobno so bile z namenom preučevanja migracij in družbene organizacije izvedene tudi genetske raziskave v tako imenovanih elitnih avarskih grobovih, ki so ugotovile precejšnjo homogenost najvišjega družbenega razreda. V primeru avarske elite je šlo očitno za endogamno skupnost, ki se je približno sto let po prihodu v Karpatsko kotlino poročala le znotraj lastne skupine. Šele po tem je genetsko mogoče zaznati nekaj več mešanja z lokalnimi ženskami, na podlagi velike enotnosti moškega genetskega bazena pa se zdi, da je bila družba organizirana okrog moške sorodstvene linije (Csáky *et al.* 2020).

Kot razvoj zadnjih dveh desetletij velja izpostaviti tudi razprave o odnosu med nekoliko širše definirano arheologijo grobišč, ki pokope uporablja za pridobivanje podatkov o preteklosti, in arheologijo smrti, ki se bolj specifično ukvarja s tem, kako so se ljudje soočali s smrtjo in mrtvimi (Nilsson Stutz 2016, 28). Občasno se v okviru arheologije grobišč pojavljajo tudi raziskave s področja arheotanatologije (Duday 2009; Duday *et al.* 2014), ki se ukvarja predvsem s tafonomskimi procesi, ki potekajo v grobu. Pri tem upošteva tako naravne vidike razkroja človeškega telesa kot tudi kulturne vidike pogrebnega rituala, kot je na primer vpliv mrliškega prta na lego in premike kosti. Hkrati z novimi pristopi se pri arheološkem preučevanju grobišč odpira tudi cela vrsta novih etičnih vprašanj (Sayer 2010; Squires *et al.* 2019). S tovrstnimi problemi se soočamo tudi pri prezentaciji grobov, pri kateri pa je potrebna določena mera previdnosti, saj nam, kot opozarja Liv Nilsson Stutz (2016, 29), ti posredujejo čustveno nabita sporočila o identitetah, odnosih in naračjih o preteklosti.

Teoretski pogledi v arheologiji grobišč v Sloveniji

Slovenska arheologija je bila v času pred drugo svetovno vojno močno podvržena vplivom velikih centrov produkcije arheološkega znanja, predvsem nemško govorečih dežel (Novaković 2012). Alfonz Müllner se je tako, na primer, pod vplivom antikvarne tradicije Paula Reineckeja osredotočal na tipološko in kronološko urejanje muzejskih zbirk, medtem ko je Walter Šmid deloval v okviru kulturno-zgodovinske paradigme in arheologijo razumel predvsem kot sredstvo preučevanja zgodovinskega dogajanja (Novaković 2002, 329). Slednja paradigma, ki je v Nemčiji vodila v hiperetnocentristične pristope, pa se pri nas v času do konca druge svetovne vojne ni kazala v obliki nacionalističnih teženj, kar je morda povezano s tem, da je imela slovenska arheologija temelje predvsem v raziskovanju prazgodovine in rimskega obdobja. Kot izpostavlja Predrag Novaković (2002, 338–339), je bilo nekoliko večji vpliv kulturno-zgodovinske paradigme mogoče zaznati šele po drugi svetovni vojni, ko se je v arheologiji, nedvomno tudi zaradi vpliva politične situacije, pogostejše začelo preučevati zgodnjesevnoevropska grobišča. Takratna izkopavanja, kot je na primeru Ptujškega gradu dobro pokazal Izidor Janžekovič (2017), je zaznamoval močan ideološki sentiment, pri čemer je bila v ospredju seveda etnična opredelitev, ki je pokojnike označevala kot Slovane. Guštin meni, da je šlo pri tem tudi za odgovor na pred- in medvojna prizadevanja nemških arheologov, kot je bil Karl Dinklage, ki je želel na podlagi arheoloških virov dokazati, da je bila Kranjska že od pozne antike nemško poselitveno območje (Guštin 2019, 20).

Zanimiv primer tega, kako so etnične opredelbe arheološkega gradiva zaznamovale te zgodnje povojne študije, so tudi raziskave grobišča na blejski Pristavi (Kastelic, Škerlj 1950; Kastelic 1960). Jože Kastelic (1960) je grobišče Pristava I namreč pripisal Slovanom, medtem ko ga je Josip Korošec (1951, 138–139) povezoval z Langobardi, hkrati pa se je z etničnostjo ukvarjala celo analiza tamkajšnjega skeletnega gradiva (Škerlj 1953). Ta pristop, ki je pretežno izhajal iz premis Gustafa Kossinne, je že zelo zgodaj kritiziral zgodovinar Bogo Grafenauer (1951, 168), ki je poudaril, »da teh skupin materialne kulture ne moremo kar preprosto povezovati z določenimi etničnimi oz. jezikovnimi skupinami ali dokazovati na temelju sorodnosti materialne kulture pri vseh teh najdiščih v etničnem in jezikovnem pogledu istega nosilca (...)«.

Kot pravi Novaković (2002, 342–343), je ta kritika vplivala tudi na Franceta Stareta in Staneta Gabrovca, ki sta v okviru pristopov Gera von Merharta v slovensko arheologijo vpeljala koncept prazgodovinskih kultur, ki je nasprotoval neposrednemu povezovanju arheološke kulture in etničnih skupin. Merhartov vpliv je v arheologiji bronaste in železne dobe viden v izoblikovanju tako imenovane Gabrovčeve šole, za katero so značilne sistematične tipološke in kronološke analize (Gabrovec 1984; Novaković 2012, 64–65).

V tem lahko morda vidimo tudi vpliv na obravnave poznoantičnih in zgodnesrednjeveških grobišč. Standarne objave teh namreč celo do 80. let zaznamujejo predvsem obsežni katalogi grobov, ki jim sledi komentar gradiva z analogijami ter pogosto kot nek povsem ločen dodatek še antropološka analiza skeletnega gradiva, ki jo avtor arheološkega dela le redko poveže s svojimi podatki in ugotovitvami. Takratne objave navadno zaključuje zelo kratka diskusija, ki je vsaj v primeru poznoantičnih in zgodnesrednjeveških grobišč pogosto vezana na etnične opredelitve pokojnikov, osnovane na povezovanju določenih vrst gradiva (na primer fibul), z etničnimi skupinami, ki jih za naš prostor omenjajo pisni viri. Poleg že prej omenjenih zgodnesrednjeveških grobišč velja k tovrstnim objavam prišteti še nekatera poznoantična grobišča, kot so Dravlje (Slabe 1975), Rifnik pri Šentjurju (Bolta 1981) in Lajh v Kranju (Stare 1980). Prav slednje grobišče zaradi zelo zgodnjih izkopavanj predstavlja zanimiv primer obravnave v različnih obdobjih razvoja arheološke vede, vse od najzgodnejših objav, ki so najdbe predvsem na podlagi tipologije in datacij povezovala z ljudstvi, ki jih na naših tleh omenjajo pisni viri, na primer s Slovani ali Germani (Neumann 1900) oziroma Langobardi (Šmid 1907). V objavi iz leta 1980 Zdenko Vinski že poudarja etnično raznolikost prebivalstva, pokopane v Lajhu, vendar pa v slogu kulturno-zgodovinske paradigme grobove z orožjem še vedno neposredno izenačuje z Langobardi (Vinski 1980). V zadnjih desetletjih je bilo grobišče deležno bolj usmerjenih objav. V seriji člankov *Vojščaki iz mesta Karnija* (Knific 1995), *Gospe iz mesta Karnija* (Knific 2005) in *Otroci iz mesta Karnija* (Knific, Lux 2010) je bilo grobišče obravnavano z vidika različnih aspektov družbene strukture, kot so spol, starost, premožnost, status in etničnost.

Arheološka stroka se že nekaj časa zaveda problematike raziskav grobišč v Sloveniji. Stanje analiz in interpreta-

cij grobišč sta na podlagi objav v *Arheološkem vestniku* dobro predstavila že Edisa Lozić in Benjamin Štular (2007). Prišla sta do sklepa, da večina avtorjev ne podaja nikakršne interpretacije, medtem ko jih veliko uporablja le metodo neposrednega sklepanja, zaradi česar slovenska arheologija močno zaostaja za razvojem teoretskih smernic preučevanja grobišč. Podobno je za zgodnesrednjeveško arheologijo ugotovila Irena Mirnik Prezelj (1998), ki je njeno zavezanost kulturno-zgodovinski paradigmi, kronološkim in etničnim opredelitvam v veliki meri pripisala »tiraniji pisnega vira« kot tudi slabemu zavedanju njegove subjektivnosti. Redkost obravnave spola je na podlagi kritičnega branja *Praistorije jugoslovenskih zemalja* in *Zakladov tisočletij* (Božič *et al.* 1999) za obdobje prazgodovine izpostavila Vesna Merc (2005), do podobnih ugotovitev pa je prišla tudi Tatjana Greif (2003; 2007), ki je skozi kritiko arheološkega diskurza o spolih izpostavila številne pomanjkljivosti pri obravnavi prazgodovine na področju muzealstva, izobraževanja, medijev in popularne kulture.

Kljub temu velja v slovenski arheologiji omeniti nekatere raziskovalce, ki v svojih obravnavah grobišč zastavljajo kompleksna vprašanja o družbeni strukturi in ponujajo možne odgovore nanje s pomočjo raznolikih teoretskih in metodoloških pristopov. V primeru prazgodovinske arheologije predstavlja velik korak naprej delo Bibe Teržan, ki se v svojih številnih objavah večkrat ukvarja tudi z vprašanjem družbene strukture, pri čemer izhaja predvsem iz analiz grobnih kontekstov, ikonografije situlske umetnosti in homerskega epa (Merc 2005, 101–102). Grobove in grobišča preučuje z vidika spola (Teržan 1978), družinskih in rodovnih skupnosti (Teržan 2008), družbene strukture v širšem pomenu (Teržan 1985), ali pa se ukvarja s položajem različnih skupin, kot so bojevnik (Teržan 1997) in rokodelci (Teržan 1994). Sklepno delo njenega dolgoletnega ukvarjanja s to problematiko je obravnava železnodobnega grobišča Stična (Teržan 2008). Vpliv Teržanove se v zadnjih letih odraža tudi pri obravnavah grobišč Magdalenska gora (Tecco Hvala 2012) in Kapiteljska njiva (Cestnik 2014) ter več grobišč v severovzhodni Sloveniji (Črešnar, Thomas 2013).

Z rimskodobnimi grobišči se ukvarja Kaja Stemberger, ki je v svoji diplomski nalogi (Stemberger 2013) antične grobove preučevala kot produkt ritualov prehoda, pri čemer je grobne celote interpretirala v kombinaciji s podatki, pridobljenimi iz pisnih virov. Osredotoča se sicer

predvsem na ženske pokope, v primeru Emone pa ji je na podlagi grobnih pridatkov v le-teh uspelo ugotoviti obstoj dveh skupin pokopov, ki jih označuje za neporočene in poročene ženske (Stemberger 2014). Z različnimi vidiki identitete v pokopih sta se ukvarjala tudi Philip Mason in Bernarda Županek (2018). Preučila sta tri pogrebne fenomene, noriško-panonsko nošo, noriško-panonske gomile in hišaste žare, ki jih navadno srečamo v povezavi z debatami o etničnosti in romanizaciji našega prostora v antiki, vendar pa na podlagi napisov in upodobitev na nagrobnikih ugotavljata, da gre pri slednjih računati tudi z vplivom različnih vidikov skupinske in osebne identitete, kot sta družbeni položaj in spol (Mason, Županek 2018).

Za obdobja po zgodnjem srednjem veku je v Sloveniji analiz grobišč s stališča družbene strukture izredno malo. To verjetno lahko pripišemo tudi izrazitemu versko-ideološkemu premiku, ki se je ponekod sicer že v pozni antiki začel odražati tudi v pogrebnem ritualu skozi večjo uniformnost pokopov in pogosto odsotnost grobnih pridatkov. Primer tega, kako je odsotnost grobnega inventarja močno otežila analize družbene strukture, je obravnava grobov v cerkvi sv. Jerneja v Šentjerneju (Predovnik *et al.* 2008). Kljub temu da je bila za nekatere pokope opravljena antropološka analiza, so le redki vsebovali tudi drobne najdbe, zato se analize načina pokopa z vidika starosti in spola niso zdele smiselne (Predovnik *et al.* 2008, 53). Zanimiv primer obravnave pokopov v novoveški arheologiji je študija *Nagrobnik, podoba živih* (Podpečan 2006), v kateri so predstavljeni teoretski pristopi ukvarjanja z nagrobniki v ameriški in britanski arheologiji, nato pa so preučeni nagrobni spomeniki v Spodnji Savinjski dolini, pri čemer je velik poudarek na kontekstualnem pristopu in arheologiji čustev.

Nazadnje velja še nekoliko podrobneje predstaviti situacijo v slovenski poznoantični in zgodnjersrednjeveški arheologiji, kjer je pri preučevanju grobišč podobno kot pri drugih časovnih obdobjih mogoče zaznati, da so teoretske razprave pravzaprav redke. Kot prvo velja na tem mestu izpostaviti delo Andreja Pleterskega, ki se med drugim ukvarja tudi s teoretskimi pristopi preučevanja grobišč (Pleterski 2001), kar je potem v praksi uporabil na primeru grobišča Altenerding v Nemčiji (Pleterski 2002; 2003; Losert, Pleterski 2003). Analiziral je pojavljanje kombinacij različnih tipov pridatkov ter posameznih tipov glede na spol, starost in datacije grobov. Vse od naštetih lastnosti je opazoval glede na položaj grobov

v kontekstu grobišča. S svojimi metodami je na primeru Altenerdinga uspel ugotoviti obstoj prostorskih struktur grobišča, prišel pa je tudi do zanimivih ugotovitev, predvsem na osnovi fibul, ki po njegovem mnenju izražajo različne družbene identitete žensk. Na podlagi noše je po mnenju Pleterskega mogoče razločevati med neporočenimi dekleti, poročenimi ženskami, materami, starkami in gospodaricami, čemur je našel primerjave v makedonski narodni noši 19. in 20. stoletja. Tudi tam so se prej omenjene kategorije odražale v noši, vendar pa so bila v tem primeru bolj kot nakit ključnega pomena oblačila (Pleterski 2002). Pleterski preučuje grobišča tudi z vidika slovanske mitologije (Pleterski 2014). V primeru grobišč Dlesc pri Bodeščah in Žale pri Zasipu je tam odkrite jame za kole povezal z urejanjem prostora grobišča, ki sloni na upoštevanju pravilnih geometrijskih razmerij in lege nekaterih kulturnih točk v pokrajini (Pleterski 2014, 10–11).

Vpliv Pleterskega je viden tudi v študiji zgodnjersrednjeveškega grobišča na Malem gradu v Kamniku Benjamina Štularja (2007). V njej Štular razmišlja o prepletanju sveta živih in sveta mrtvih oziroma preslikavah družbe med tema dvema svetovoma. Posebna pozornost je posvečena legi in zasnovi grobišča ter obravnavi prostorov ritualnih aktivnosti, ki so povezane z grobiščem. Poleg tega avtor uporabi že omenjeno metodo soočenja namernih in funkcionalnih podatkov (Härke 1993; 1994; 1997) ter na podlagi antropoloških analiz razpravlja tako o skupnosti kot tudi o posamezniku. Pri tem še posebej izpostavi primer nekaterih starejših oseb, kjer na podlagi sledov poškodb na njihovih skeletih razmišlja o njihovem vsakdanjem življenju. V svoji obravnavi se dotakne kompleksnih tem, kot sta starost in spol, pri čemer še posebej izpostavi odstopanja od nekkih vzorcev, na primer pokop odraslega moškega v predelu, kjer so sicer pokopani otroci, in pokop dveletnega otroka z naglavnim okrasjem, saj so bili s tovrstnimi pridatki pokopani šele otroci od šestega leta naprej. Podobno kot Pleterski (2002) se tudi Štular na tem mestu poslužuje etnoloških analogij, s pomočjo katerih za pridobljene arheološke podatke ponuja nove interpretacije. Pri tem poudarja nujnost obstoja arheološke podatkovne baze grobišč, ki bi omogočila iskanje kronološko in prostorsko manj oddaljenih primerjav, kar je delno že realizirano v podatkovni bazi ZBIVA (Splet 1).

Pleterski in Štular (2018) ne oporekata možnosti etničnega preučevanja grobišč, vendar pa opozarjata, da pojem arheološka kultura danes označuje le značilnosti materi-

alne kulture, ki so lahko kronološkega, tehnološkega, socialnega, verovanskega ali kakšnega drugega izvora. Pri tem izpostavljata, da je povezovanje arheološke kulture s specifičnimi ljudstvi metodološko napačno, in dodajata: »*Osvobojeni tako imenovane nujnosti etničnega določevanja smo si arheologi začeli postavljati nova vprašanja, na primer kako so ljudje živeli ali kako so se identificirali*« (Pleterski, Štular 2018, 8–9). Prav vprašanje identitet je osrednja tema enega od najnovejših člankov v slovenski poznoantični arheologiji, v katerem Tina Milavec (2020) zastavlja številna vprašanja o rimski identiteti v času po propadu zahodnega rimskega cesarstva ter o tem, ali je bila ljudem ta identiteta pomembna in na kakšen način jo lahko v arheološkem zapisu sploh prepoznamo.

Kam naprej?

Teoretski razvoj je v nemški in anglo-ameriški arheologiji dolgo potekal skoraj povsem ločeno in brez pravega dialoga, vendar pa je predvsem od 90. let naprej mogoče zaznati več povezovanja kot tudi večjo raznolikost pristopov. To je razvidno tudi pri sedanjih raziskavah grobišč, ki ostajajo pomemben vir za preučevanje preteklih družb, pri čemer pa se danes tudi vse bolj zavedamo kompleksnosti grobnih kontekstov in problemov, ki jih za naše razumevanje predstavlja njihova simbolna narava. V primeru groba se namreč srečujemo le z drobcem pogrebnega rituala, na katerega so poleg pokojnika samega nedvomno vplivali tudi interesi tistih, ki so ga pokopali, in sporočila, ki so jih želeli posredovati pogrebni skupnosti. Kljub številnim neznankam pa lahko vendarle pričakujemo, da grobovi odražajo vsaj nekatere od številnih, prekrivajočih se vidikov pokojnikove identitete.

Pri preučevanju pozne antike in zgodnjega srednjega veka so raziskave migracij in vprašanja, povezana z etničnostjo, še vedno zelo aktualna. Tu lahko vpliv nedvomno pripišemo tudi za to obdobje sicer redkim pisnim virom, ki večkrat opisujejo situacije, v katerih je bila etnična identiteta lahko pomemben dejavnik. Vprašanje, ki se na tem mestu pojavlja, je, ali lahko etničnost arheološko sploh preučujemo in na kakšen način. Na tem področju sta trenutno zelo dejavni arheologija in zgodovina v Nemčiji in Avstriji, vendar pa se zdi, da debata poteka na dveh povsem ločenih polih. Na eni strani je tako Sebastian Brather, ki deluje skoraj izključno na teoretskem področju, medtem ko se Volker Bierbrauer s teorijo večinoma sploh ne ukvarja. Pomisleki glede nevarnosti

nacionalističnih teženj pri preučevanju etničnosti so se v preteklosti že izkazali za utemeljene, vendar pa nam po mojem mnenju ne smejo preprečiti, da se ukvarjamo tudi s tovrstnimi problematičnimi temami. Menim, da je etničnost eden od mnogih vidikov, ki se lahko manifestira skozi nekatere značilnosti pokopa, vendar pa je problematično to, da ostaja pri interpretacijah poznoantičnih grobišč, vsaj v slovenski arheologiji, skoraj vedno v ospredju, če ne kar edina stvar, s katero se raziskovalci ukvarjajo. Poleg etničnosti bi bilo koristno razmišljati tudi o pomenu lokalne in regionalne identitete, kot je že večkrat predlagal Brather, hkrati pa tudi o številnih vrstah mobilnosti, družinskih povezavah, obstoju različnih elit ali vidikov identitete, kot so družbeni položaj, spol in starost, ter povezavah med njimi. Predvsem spol in starost, ki ju lahko obravnavamo tudi pod pojmom življenjskega cikla, sta pri nas namreč še posebej zastopljena.

Zdi se, da se pri obravnavi grobov pogosto preveč osredotočamo le na grobne pridanke, kar lahko privede do tega, da se pri preučevanju identitet v preteklosti vedno vračamo k istim izhodiščem. Večji poudarek bi zato morali posvetiti tudi opazovanju lege pridakov v kontekstu groba in legi groba v kontekstu grobišča, hkrati pa bi bilo koristno več pozornosti posvetiti tudi odnosu med naselbinami in grobišči. Kot je predlagal že Heinrich Härke, bi bilo poleg tega arheološkim podatkom smiselno dodati tudi nove, objektivne informacije, ki nam jih lahko posredujejo antropološke analize, genetske raziskave in analize izotopov. Te nam podajajo nov vpogled v biološki spol in starost, migracije, mobilnost in družinske povezave, prav tako pa nam omogočajo tudi preučevanje prehrabnih navad, ki nam lahko povedo veliko o posameznikovem družbenem položaju. Poleg uporabe novih metod pa je še bolj ključnega pomena teoretski diskurz, ki nam omogoča, da se bolje zavedamo najrazličnejših problemov pri arheološki obravnavi grobišč in posledično ne pristanemo na preveč enostranske interpretacije preteklosti. Kljub temu pa to ne sme privedi do tega, da se zaradi slabo poznane simbolne narave grobnih kontekstov interpretaciji le-teh v isti sapi skoraj popolnoma odpovemo. Poglobljene in teoretsko podprte interpretacije namreč ostajajo v slovenski arheologiji grobišč prej izjema kot pravilo in ravno na tem področju se zdi, da bi lahko slovenska arheologija, ki je sicer metodološko in tehnično dobro podkovaná, najbolj napredovala.

Literatura / References

- AMORIM, C. E. G., S. VAI, C. POSTH, A. MODI, I. KONCZ, S. HAKENBECK, M. C. LA ROCCA, B. MENDE, D. BOBO, W. POHL, L. P. BARICCO, E. BEDINI, P. FRANCALACCI, C. GIOSTRA, T. VIDA, D. WINGER, U. VON FREEDEN, S. GHIROTTI, M. LARI, G. BARBUJANI, J. KRAUSE, D. CARAMELLI, P. J. GEARY, K. R. VEERAMAH 2018, Understanding 6th-century barbarian social organization and migration through paleogenomics. – *Nature Communications* 9/1, 1–9.
- BIERBRAUER, V. 2004, Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. – V / In: Pohl, W. (ur. / ed.), *Die Suche nach den Ursprüngen: Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. – Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 45–84.
- BIERBRAUER, V. 2008, *Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht: Vom Kaukasus bis Niederösterreich*. – Bayerische akademie der Wissenschaften philosophisch-historische Klasse Abhandlungen Neue Folge, Heft 131. – München, Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- BINFORD, L. 1971, Mortuary practices: their study and their potential. – *Approaches to the Social Dimensions of the Mortuary Practices* 25, 6–29.
- BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče*. – Katalogi in monografije 19. – Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije.
- BOŽIČ, D. (ur. / ed.) 1999, *Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. – Ljubljana, Založba Modrijan.
- BRATHER, S. 2002, Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni. – V / In: Gillett, A. (ur. / ed.), *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, Studies in the Early Middle Ages. – Turnhout, Brepols Publishers, 149–175.
- BRATHER, S. 2008, Kleidung, Bestattung, Ritual. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. – V / In: Brather, S. (ur. / ed.), *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter: Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. – Berlin, New York, De Gruyter.
- BRATHER, S. 2017, The Archaeology of identities and alterities. Opposite perspectives for the Early Middle Ages. – V / In: Quiroga, J. L., M. Kazanski, V. Ivanišević (ur. / eds.), *Entangled Identities and Otherness in Late Antique and Early Medieval Europe. Historical, Archaeological and Bioarchaeological Approaches*. – BAR International Series 2852. – Oxford, Archeopress, 11–22.
- BROWN, J. A. (ur. / ed.) 1971, *Approaches to the Social Dimensions of the Mortuary Practices*. – *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25. – Washington D.C., Society for American Archaeology.
- BURMEISTER, S. 2013, Migration und Ethnizität: Zur Konzeptualisierung von Mobilität und Identität. – V / In: Eggert, M. K. H., U. Veit (ur. / eds.), *Theorie in der Archäologie: Zur jüngeren Diskussion in Deutschland*. – Tübinger Archäologische Taschenbücher. – Münster, New York München, Berlin, Waxmann, 229–267.
- CHAPMAN, E. R. 2015, *Children and child burial in medieval England* (Neobjavljena doktorska disertacija / Unpublished doctoral dissertation, University of Cambridge). – Cambridge.
- CHILDE, V. G. 1925, *The Dawn of European Civilization*. – *The History of Civilization*. – London, New York, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., LTD. (London), Alfred A. Knopf, Inc. (New York).
- CHILDE, V. G. 1926, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*. – *The History of Civilization*. – London, New York, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., LTD. (London), Alfred A. Knopf, Inc. (New York).
- CHILDE, V. G. 1929, *The Danube in Prehistory*. – Oxford, Clarendon Press.
- CHILDE, V. G. 1945, Directional Changes in Funerary Practices During 50,000 Years. – *Man* 45, 13–19.
- CHRISTLEIN, R. 1966, *Das alamannische Reihengräberfeld von Marktoberdorf im Allgäu*. – *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 21. – Kallmünz, Lassleben.
- CHRISTLEIN, R. 1973, Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und

- Süddeutschland. – *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 20, 147–180.
- CLARKE, D. 1973, Archaeology: the loss of innocence. – *Antiquity* 47, 6–18.
- CONKEY, M. W., J. M. GERO 1997, Programme to Practice: Gender and Feminism in Archaeology. – *Annual Review of Anthropology* 26, 411–437.
- CRAWFORD, S. 1999, *Childhood in Anglo-Saxon England*. – Gloucestershire, Sutton Publishing.
- CRAWFORD, S. 2000, Children, grave goods and social status in Early Anglo-Saxon England. – V / In: Sofaer Derevenski, J. (ur. / ed.), *Children and Material Culture*. – London, New York, Routledge, 169–179.
- CRAWFORD, S. 2007, Companions, co-incidences or chattels? Children in the early Anglo-Saxon multiple burial. – V / In: Crawford, S., G. Shepherd (ur. / eds.), *Children, Childhood and Society. IAA Interdisciplinary Series Studies in Archaeology, History, Literature and Art*. – BAR International Series 1696. – Oxford, Archaeopress, 83–92.
- CSÁKY, V., D. GERBER, I. KONCZ, G. CSIKY, B. G. MENDE, B. SZEIFERT, B. EGYED, H. PAMJAV, A. MARCSIK, E. MOLNÁR, G. PÁLFI, A. GULYÁS, B. KOVACSÓCZY, G. M. LEZSÁK, G. LÖRINCZY, A. SZÉCSÉNYI-NAGY, T. VIDA 2020, Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. – *Scientific Reports* 10/1, 948.
- ČREŠNAR, M., J.-L. THOMAS 2013, New data on cremation burials from North-Eastern Slovenia. – V / In: Lochner, M., F. Ruppenstein (ur. / eds.), *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr Akten des internationalen Symposiums an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 11.–12. Februar 2010*. – Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 79–97.
- DUDAY, H. 2009, *The archaeology of the dead. Lectures in Archaeoethnology*. – Studies in Funerary Archaeology 3. – Oxford, Oxbow Books.
- DUDAY, H., F. LE MORT, A.-M. TILLER 2014, Archaeoethnology and funeral archaeology. Application to the study of primary single burials. – *Anthropologie* LII/3, 235–246.
- EFFROS, B. 2000, Skeletal sex and gender in Merovingian mortuary archaeology. – *Antiquity* 74, 632–639.
- EGGERS, H. J. 1949, Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. – *Prähistorische Zeitschrift* 34/35, 58–111.
- EKENGREN, F. 2013, Contextualizing Grave Goods: Theoretical Perspectives and Methodological Implications. – V / In: Nilsson Stutz, L., S. Tarlow (ur. / eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. – Oxford, New York, Oxford University Press, 173–192.
- FEHR, H. 2002, Volkstum as Paradigm: Germanic People and Gallo-Romans in Early Medieval Archaeology since 1930s. – V / In: Gillet, A. (ur. / ed.), *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, Studies in the Early Middle Ages. – Turnhout, Brepols Publishers, 177–200.
- FELDER, K. 2015, Networks of Meaning and the Social Dynamics of Identity. Any Example from Early Anglo-Saxon England. – *Papers from the Institute of Archaeology* 25/1, 1–20.
- GABROVEC, S. 1984, Merhartova šola in njen pomen za slovensko arheologijo. Skica za študijo. – *Arheo* 4, 5–9.
- GAMBLE, J. A. 2011, Health and Social Status in early Anglo-Saxon England: A Consideration of Cemetery Evidence from Edix Hill (Cambridgeshire). – V / In: Amundsen-Meyer, L., N. Engel, S. Pickering (ur. / eds.), *Identity crisis: archaeological perspectives on social identity: proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Calgary, Alberta*. – Calgary, Chacmool Archaeological Association, University of Calgary.
- GEBÜHR, M. 1975, Versuch einer statistischen Auswertung von Grabfunden der römischer Kaiserzeit am Beispiel der Gräberfelder von Hamfelde und Kemnitz: Vergleich von anthropologischen Bestimmung und archäologischen Befund. – *Zeitschrift für Ostforschung* 24/3, 433–456.

- GIDDENS, A. 1979, *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. – London, Basingstoke, Macmillan.
- GILCHRIST, R. 1999, *Gender and Archaeology: Contesting the past*. – London, New York, Routledge.
- GRAFENAUER, B. 1951, O arheologiji in zgodovini. – *Zgodovinski časopis* 5, 163–174.
- GREIF, T. 2003, *Koncept spolov v arheološki interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji* (Neobjavljena doktorska disertacija / Unpublished doctoral dissertation, Univerza v Ljubljani). – Ljubljana.
- GREIF, T. 2007, *Arheologija in spol: podobe spolov v interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji*. – Ljubljana, Škuc.
- GUŠTIN, M. 2019, The formative period of Slovenian early medieval archaeology. – *Archeologia Medievale* 46, 17–26.
- HAKENBECK, S. 2008, Migration in Archaeology: Are We Nearly There Yet? – V / In: Lightfoot, E. (ur. / ed.), *Movement, Mobility and Migration*, Archaeological Review from Cambridge. – Cambridge, University of Cambridge, 9–26.
- HAKENBECK, S. 2013, Potentials and limitations of isotope analysis in early medieval archaeology. – *Post-classical Archaeologies* 3, 109–125.
- HAKENBECK, S., E. MCMANUS, H. GEISLER, G. GRUPE, T. O'CONNELL 2010, Diet and Mobility in Early Medieval Bavaria: A Study of Carbon and Nitrogen Stable Isotopes. – *American journal of physical anthropology* 143, 235–249.
- HALSALL, G. 1996, Female status and power in early Merovingian central Austrasia: the burial evidence. – *Early Medieval Europe* 5/1, 1–24.
- HALSALL, G. 2011, Ethnicity and Early Medieval Cemeteries. – *Arqueologia y Territorio Medieval* 18, 15–27.
- HÄRKE, H. 1990, „Warrior graves“? The background of the Anglo-Saxon burial rite. – *Past and Present* 126, 22–43.
- HÄRKE, H. 1991, All quiet on the western front? Paradigms, methods, and approaches in West German archaeology. – V / In: Hodder, I. (ur. / ed.), *Archaeological Theory in Europe: The Last Three Decades*. – London, New York, Routledge, 187–222.
- HÄRKE, H. 1992a, *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts*. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6. – Cologne, Bonn, Rheinland-Verlag.
- HÄRKE, H. 1992b, Changing Symbols in a Changing Society: The Anglo-Saxon Weapon Burial Rite in the Seventh Century. – V / In: Carver, M. O. H. (ur. / ed.), *The Age of Sutton Hoo: The Seventh Century in North-Western Europe*. – Woodbridge, The Boydell Press, 149–165.
- HÄRKE, H. 1993, Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 23/ 1, 141–146.
- HÄRKE, H. 1994, Data Types in Burial Analysis. – V / In: Stjernquist, B. (ur. / ed.), *Prehistoric graves as a source of information : symposium at Kastlösa, Öland, May 21-23, 1992*. – Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 31–39.
- HÄRKE, H. 1995, „The Hun is a methodical chap“: Reflection on the German tradition of pre- and proto history. – V / In: Ucko, P. J. (ur. / ed.), *Theory in Archaeology, A world perspective*. – London, New York, Routledge.
- HÄRKE, H. 1997a, Early Anglo-Saxon social structure. – V / In: Hines, J. (ur. / ed.), *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. – Woodbridge, Boydell, 125–160.
- HÄRKE, H. 1997b, The Nature of Burial Data. – V / In: Kjeld Jensen, C., K. Høilund Nielsen (ur. / eds.), *Burial and Society: The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. – Aarhus, Oxford, Oakville, Aarhus University Press, 19–27.
- HÄRKE, H. 1999, Collapse of empire and material-culture change: the case of the Soviet Union. – *Medieval Archaeology* 43, 183–185.
- HÄRKE, H. 2000, Social Analysis of Mortuary Evidence in German Protohistoric Archaeology. – *Journal of Anthropological Archaeology* 19, 369–384.

- HÄRKE, H. 2001, Cemeteries as places of power. – V / In: de Jong, M., F. Theuws, C. van Rhijn (ur. / eds.), *The Transformation of the Roman World* 6. – Leiden, Boston, Köln, Brill, 9–30.
- HÄRKE, H. 2007, Invisible Britons, Gallo-Romans and Russians: Perspectives on Culture Change. – V / In: Higham, N. (ur. / ed.), *Britons in Anglo-Saxon England*. – Woodbridge, Boydell Press, 57–67.
- HÄRKE, H. 2011a, Anglo-Saxon Immigration and Ethnogenesis. – *Medieval Archaeology* 55, 1–28.
- HÄRKE, H. 2011b, Gender representation in early medieval burials: ritual re-affirmation of a blurred boundary? – V / In: Brookes, S., S. Harrington, A. Reynolds (ur. / eds.), *Studies in Early Anglo-Saxon Art and Archaeology: Papers in Honour of Martin G. Welch*. – BAR British Series 527. – Oxford, Archaeopress, 98–105.
- HÄRKE, H. 2014, Grave goods in early medieval burials: Messages and meanings. – *Mortality* 19/1, 41–60.
- HILLS, C. 2003, *Origins of the English*. – London, Duckworth.
- HODDER, I. 1980, Social Structure and Cemeteries: a Critical Appraisal. – V / In: Rahtz, P., T. Dickinson, L. Watts (ur. / eds.), *Anglo-Saxon Cemeteries 1979*. – BAR British Series 82. – Oxford, Archaeopress, 81–142.
- HOFMANN, K. P. 2009, Grabbefunde zwischen sex und gender. – V / In: Rambuscheck, U. (ur. / ed.), *Zwischen Diskursanalyse und Isotopenforschung. Methoden der archäologischen Geschlechterforschung, Frauen – Forschung – Archäologie*. – Münster, New York, München, Berlin, Waxmann, 133–161.
- HØILUND NIELSEN, K. 2009, Rituals to free the spirit - or what the cremation pyre told. – V / In: Sayer, D., H. Williams (ur. / eds.), *Practices and Social Identities in the Middle Ages: Essays in Burial Archaeology in Honour of Heinrich Härke*. – Exeter, University of Exeter Press, 81–103.
- JANŽEKovič, I. 2017, Mnogo hrupa za nič (1. del): Potek in ozadje odkritja »staroslovanskega svetišča« na ptujskem gradu. – *Zgodovinski časopis* 71/1–2, 208–245.
- JOHNSON, M. 2010, *Archaeological theory: an introduction* (2. izd. / 2nd ed.). – Chichester, Wiley-Blackwell.
- JONES, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity: Constructing identities in the past and present*. – London, Routledge.
- KASTELIC, J. 1960, *Slovanska nekropola na Bledu: poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951*. – Dela 1. razreda SAZU 13. – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KASTELIC, J., B. ŠKERLJ 1950, *Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*. – Dela 1. razreda SAZU 2. – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KNIFIC, T. 1995, Vojščaki iz mesta Karnija. – *Kranjski zbornik* 1995, 23–40.
- KNIFIC, T. 2005, Gospe iz mesta Karnija. – *Kranjski zbornik* 2005, 331–343.
- KNIFIC, T., J. LUX 2010, Otroci iz mesta Karnija. – *Kranjski zbornik* 2010, 26–36.
- KOROŠEC, J. 1950, *Staroslovansko grobišče na Ptujsem gradu*. – Dela 1. razreda SAZU 1. – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KOROŠEC, J. 1951, Delitev slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji. – *Arheološki vestnik* 2, 134–155.
- KOSSACK, G. 1992, Prehistoric archaeology in Germany: Its history and current situation. – *Norwegian Archaeological Review* 25/2, 73–109.
- KOSSINNA, G. 1911, *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. – Manuus-Bibliothek 6. – Würzburg, C. Kabitzsch.
- LOSERT, H., A. PLETESKI 2003, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren*. – Berlin, Ljubljana, Scripvaz-Verlag, Založba ZRC.
- LOZIĆ, E., B. ŠTULAR 2007, Od arheologije grobišč proti arheologiji smrti: analiza arheoloških raziskav grobišč v Arheološkem vestniku. – *Arheo* 24, 69–79.
- MASON, P., B. ŽUPANEK 2018, Being Roman: Rethinking Ethnic and Social Boundaries in the Roman South-Eastern Alpine World. – *Theoretical Roman Archaeology Journal* 1/1, 1–16.

- MEES, K. 2019, *Burial, landscape and identity in early Medieval Wessex*. – Anglo-Saxon studies 35. – Woodbridge, Suffolk, The Boydell Press.
- MERC, V. 2005, Konstrukcija družb in spolov v nekdanji jugoslovanski in slovenski arheološki literaturi. – *Časopis za kritiko znanosti* 33/221, 94–106.
- MILAVEC, T. 2020, The transformations in Roman identity in south-eastern Alps during the Migration period. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 71, 87–98.
- MIRNIK PREZELJ, I. 1998, Slovenska zgodnjersrednjevska arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z „Zahoda“. – *Arheološki vestnik* 49, 361–381.
- MÜHLMANN, W. 1938, *Methodik der Völkerkunde*. – Stuttgart.
- NILSSON STUTZ, L. 2016, Building bridges between burial archaeology and the archaeology of death: Where Is the Archaeological Study of the Dead Going? – *Current Swedish Archaeology* 24, 13–35.
- NOVAKOVIĆ, P. 2002, Archaeology in five states - A peculiarity or just another story at the crossroads of „Mitteleuropa“ and the Balkans: A case study of Slovene archaeology. – V / In: Biehl, P., A. Gramsch, A. Marciniak (ur. / eds.), *Archäologien Europas = Archaeologies of Europe : Geschichte, Methoden und Theorien / History, Methods and Theories*. Münster, Tubinger archaologische Taschenbücher. – Munster, New York, München, Berlin, Waxmann.
- NOVAKOVIĆ, P. 2012, The „German School“ and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans. – V / In: Migotti, B., P. Mason, B. Nadbath, T. Mulh (ur. / eds.), *Scripta in honorem Bojan Djurić*, Monografije CPA. – Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 51–71.
- PADER, E.-J. 1980, Material symbolism and social relations in mortuary studies. – V / In: Rahtz, P., T. Dickinson, L. Watts (ur. / eds.), *Anglo-Saxon Cemeteries 1979*, BAR British Series. – Oxford, Archaeopress, 81–142.
- PALADIN, A., J. WAHL, A. ZINK 2018, Evidence of probable subadult scurvy in the Early Medieval cemetery of Castel Tirolo, South Tyrol, Italy. – *International Journal of Osteoarchaeology* 28/6, 714–726.
- PARKER-PEARSON, M. 1982, Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study. – V / In: Hodder, I. (ur. / ed.), *Symbolic and Structural Archaeology*. – Cambridge, Cambridge University Press, 99–113.
- PETRI, F. 1937, *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich: Die fränkische Landnahme in Frankreich und den Niederlanden und die Bildung der westlichen Sprachgrenze*. – Bonn, Röhrscheid.
- PETTS, D. 2009, Variation in the British burial rite: AD 400-700. – V / In: Sayer, D., H. Williams (ur. / eds.), *Practices and Social Identities in the Middle Ages: Essays in Burial Archaeology in Honour of Heinrich Härke*. – Exeter, University of Exeter Press, 207–221.
- PITTS, M., R. GRIFFIN 2012, Exploring Health and Social Well-Being in Late Roman Britain: An Intercemetery Approach. – *American Journal of Archaeology* 116/2, 253–276.
- PLETERSKI, A. 2001, O nekaterih možnostih interpretiranja zgodnjersrednjevske grobišč. – *Arheo* 21, 69–71.
- PLETERSKI, A. 2002, Od deklice do starke. Od doma do moža. – *Arheo* 22, 53–58.
- PLETERSKI, A. 2003, *Grobišče kot nosilec arheoloških informacij - primer Altenerding* (Neobjavljena doktorska disertacija / Unpublished doctoral dissertation, Univerza v Ljubljani). – Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2014, *Kulturni genom : prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. – *Studia Mythologica Slavica - Supplementa Supplementum 10*. – Ljubljana, Založba ZRC.
- PLETERSKI, A., B. ŠTULAR 2018, Prolog. Zgodnjersrednjevska arheologija jugovzhodnoalpskega prostora: nekoč, danes, jutri. – V / In: Lux, J., B. Štular, K. Zanier (ur. / eds.), *Slovani, naša dediščina*, Vestnik. – Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 8–15.
- PODPEČAN, B. 2006, *Nagrobnik, podoba živih*. – *Archaeologia historica Slovenica* 5. – Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

- POHL, W. 1998, Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies. – V / In: Little, L. K., B. H. Rosenwein (ur. / eds.), *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*. – Malden, Oxford, Blackwell Publishers, 13–24.
- POHL, W. 2010, Archaeology of identity: introduction. – V / In: Pohl, W., M. Mehofer (ur. / eds.), *Archaeology of identity - Archäologie der Identität*, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. – Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 9–23.
- POHL, W. 2013, Christian and Barbarian Identities in the Early Medieval West: Introduction. – V / In: Pohl, W., G. Heydemann (ur. / eds.), *Post-Roman Transitions: Christian and Barbarian Identities in the Early Medieval West*. – Turnhout, Brepols Publishers, 1–46.
- PREDOVNIK, K., M. DACAR, M. LAVRINC 2008, *Cerkev sv. Jerneja v Šentjerneju: Arheološka izkopavanja v letih 1985 in 1986*. – *Archaeologia historica Slovenica* 6. – Ljubljana, Filozofska fakulteta, Znanstvena založba, Oddelek za arheologijo.
- RANKE, L. von 1874, *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494-1514*. – *Sämtliche Werke* 33. – Leipzig, Duncker & Humblot.
- REINECKE, P. 1925, *Reihengräber und Friedhöfe der Kirchen*. – *Germania* 9, 103–107.
- RUMMEL, P. von 2007, *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*. – *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 55. – Berlin, New York, De Gruyter.
- SAXE, A. A. 1970, *Social Dimensions of Mortuary Practices* (Neobjavljena doktorska disertacija / Unpublished doctoral dissertation, University of Michigan). – Michigan.
- SAYER, D. 2007, *Community, Kinship and Household: An analysis of patterns in early Anglo-Saxon inhumation cemeteries* (Neobjavljena doktorska disertacija / Unpublished doctoral dissertation, University of Reading). – Reading.
- SAYER, D. 2009, Laws, Funerals and Cemetery Organisation: the seventh-century Kentish family. – V / In: Sayer, D., H. Williams (ur. / eds.), *Practices and Social Identities in the Middle Ages: Essays in Burial Archaeology in Honour of Heinrich Härke*. – Exeter, University of Exeter Press, 141–166.
- SAYER, D. 2010a, Death and the family: developing a generational chronology. – *Journal of Social Archaeology* 10/1, 59–91.
- SAYER, D. 2010b, *Ethics and Burial Archaeology*. – *Duckworth debates in archaeology*. – London, Duckworth Publishers.
- SAYER, D. 2014, ‘Sons of athelings given to the earth’: Infant Mortality within Anglo-Saxon Mortuary Geography. – *Medieval Archaeology* 58/1, 78–103.
- SAYER, D., S. D. DICKINSON 2013, Reconsidering obstetric death and female fertility in Anglo-Saxon England. – *World Archaeology* 45/2, 285–297.
- SAYER, D., M. WEINHOLD 2013, A GIS-investigation of Four Early Anglo-Saxon Cemeteries: Ripley’s K-Function analysis of spatial groupings amongst graves. – *Social Science Computer Review* 31/1, 70–88.
- SCHÜLKE, A. 1999, On Christianization and grave-finds. – *European Journal of Archaeology* 2, 77–106.
- SCOTT, E. 1999, *The archaeology of infancy and infant death*. – BAR International Series 819. – Oxford, Archaeopress.
- SHANKS, M., C. TILLEY 1982, Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of Neolithic mortuary practices. – V / In: Hodder, I. (ur. / ed.), *Symbolic and Structural Archaeology*. – Cambridge, Cambridge University Press, 129–154.
- SLABE, M. 1975, *Dravlje: grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*. – *Situla* 16. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- SOFAER, J. 2006, Engendering children, engendering archaeology. – V / In: Insoll, T. (ur. / ed.), *The Archaeology of Identities*. – London, New York, Routledge, 87–96.
- SOFAER, J., M. L. S. SØRENSEN 2013, Death and Gender. – V / In: Nilsson Stutz, L., S. Tarlow (ur. / eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. – Oxford, Oxford University Press, 527–542.

- SØRENSEN, M. L. S. 2000, *Gender Archaeology*. – Cambridge, Polity.
- STARE, V. 1980, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. – Katalogi in monografije 18. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- STEMBERGER, K. 2013, *Rituali prehoda v antičnem Rimu* (Neobjavljeno diplomsko delo / Unpublished diploma thesis, Univerza v Ljubljani). – Ljubljana.
- STEMBERGER, K. 2014, Identity of females buried at Colonia Iulia Emona. – *Arheo* 31, 69–81.
- STEUER, H. 1968, Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. – *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 37, 18–87.
- STEUER, H. 1982, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*. – Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, 3 Folge 128. – Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- STEWART, N. A., R. F. GERLACH, R. L. GOWLAND, K. J. GRON, J. MONTGOMERY 2017, Sex determination of human remains from peptides in tooth enamel. – *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114/52, 13649–13654.
- STOODLEY, N. 1999, *The spindle and the spear: A critical enquiry into the construction and meaning of gender in the early Anglo-Saxon burial rite*. – *British Archaeological Reports* 288. – Oxford, Archaeopress.
- STOODLEY, N. 2000, From the cradle to the grave: age organization and the early Anglo-Saxon burial rite. – *World Archaeology* 31/3, 456–472.
- ŠKERLJ, B. 1953, Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949. – *Razprave I. razreda SAZU* 3, 313–335.
- ŠMID, W. 1907, Die Reihengräber von Krainburg. – *Jahrbuch für Altertumskunde* 1, 55–77.
- ŠTULAR, B. 2007, Posamezniki, skupnost in obred. Primer grobiščnih podatkov z Malega gradu v Kamniku. – *Studia Mythologica Slavica* X, 25–50.
- TARLOW, S. 2012, The Archaeology of Emotion and Affect. – *Annual Review of Anthropology* 41, 169–185.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni ritual železnodobne skupnosti*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. – Ljubljana, Založba ZRC.
- TERŽAN, B. 1978, O halštatski noši na Križni gori. – *Arheološki vestnik* 29, 55–63.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu. – *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- TERŽAN, B. 1994, Überlegungen zum sozialen Status des Handwerkers in der frühen Eisenzeit Südosteuropas. – V / In: Dobiat, C. (ur. / ed.), *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte. – Marburg, Hitzeroth, 659–669.
- TERŽAN, B. 1997, Heros der Hallstattzeit: Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. – V / In: Hänsel, B. (ur. / ed.), *Hrónos : Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa : Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie, Studia honoraria, Bd. 1. – Espelkamp, Marie Leidorf GmbH, 653–669.
- TERŽAN, B. 2008, Stiške skice. – V / In: Gabrovec, S., B. Teržan (ur. / eds.), *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe*, Katalogi in monografije 38. – Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije, 189–325.
- THOMAS, M. G., H. HÄRKE, G. GERMAN, M. P. H. STUMPF 2008, Limited Interethnic Marriage, Differential Reproductive Success and Spread of „Continental“ Y Chromosomes in Early Anglo-Saxon England. – V / In: Matsumura, S., P. Forster, C. Renfrew (ur. / eds.), *Simulations, Genetics and Human Prehistory*. – Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research, 61–70.
- TRIGGER, B. G. 2006, *A history of archaeological thought* (2. izd. / 2nd ed.). – New York, Cambridge University Press.
- VEECK, W. 1926, Der Reihengräberfriedhof von Holzgerlingen. – *Fundberichte aus Schwaben* N.F. 3, 154–201.
- VINSKI, Z. 1980, Ovrednotenje grobnih pridatkov. – V / In: Stare, V. (ur. / ed.), *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

WERNER, J. 1968, Bewaffnung und Waffenbeigabe in der Merowingerzeit. – *Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo* 15, 95–108.

WILLIAMS, H. 2002, Cemeteries as Central Places - Place and Identity in Migration Period Eastern England. – V / In: Hårdh, B., L. Larsson (ur. / eds.), *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium Lund, August 2001*. – Acta archaeologica Lundensia: Series in 8° 39. – Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 341–362.

WILLIAMS, H. (ur. / ed.) 2003, *Archaeologies of Remembrance: Death and Memory in Past Societies*. – New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers.

WILLIAMS, H. 2004, Artefacts in Early Medieval Graves: A New Perspective. – V / In: Collins, R., J. Gerrard (ur. / eds.), *Debating Late Antiquity in Britain AD300-700*. – BAR British Series 365. – Oxford, BAR Publishing, 89–101.

WILLIAMS, H. 2007, The Emotive Force of Early Medieval Mortuary Practices. – *Archaeological Review from Cambridge* 22/1, 107–123.

WILLIAMS, H. 2013, Death, Memory, and Material Culture: Catalytic Commemoration and the Cremated Dead. – V / In: Nillson Stutz, L., S. Tarlow (ur. / eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. – Oxford, Oxford University Press, 195–208.

WILLIAMS, H., D. SAYER 2009, „Halls of mirrors“: death and identity in medieval archaeology. – V / In: Sayer, D., H. Williams (ur. / eds.), *Practices and Social Identities in the Middle Ages: Essays in Burial Archaeology in Honour of Heinrich Härke*. – Exeter, University of Exeter Press, 1–22.

ZEISS, H. 1941, Die germanischen Grabfunde des frühen Mittelalters zwischen mittlerer Seine und Loiremündung. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 31, 5–173.

Spletni viri / Web sources

Splet 1 / Web 1: zbiva.zrc-sazu.si

A short overview of theoretical approaches in the archaeological research of late antique and early medieval cemeteries

(Summary)

Burials and cemeteries have long provided a source for the study of past populations. The article begins with a presentation of theoretical developments in German and Anglo-American archaeology, from the earliest beginnings which regarded burials as direct reflections of past society and the position of the deceased in it, to more careful consideration of burial contexts. Although many parallels can be observed between the two “archaeological schools”, they have developed more or less separately. In the 1990s, however, the approaches to burial analyses became increasingly diverse, with a greater mixing of German and Anglo-American theories. Modern analyses of cemeteries continue in the same direction, incorporating many different theoretical and methodological approaches.

Slovenian archaeology has been strongly influenced by the theoretical developments in German-speaking countries. Culture-historical archaeology became prominent only after the Second World War, a period which saw a significant rise in interest in early medieval archaeology, which can be linked to the contemporary political situation. Interpretations of burial sites at that time were based on directly linking certain material culture to Slavic populations. Ethnic interpretations, which are admittedly somewhat more cautious today, are still often employed. While interdisciplinary approaches and more diverse views of social structure have found their way into certain works of Slovenian archaeologists, theoretically sound interpretations remain rare. In the field of late antique

and early medieval archaeology, the focus remains almost exclusively on ethnic interpretations, without much thought given to what it is and how it can be observed in the archaeological record, or if observing it is possible at all. Although ethnicity may be one of the aspects of identity expressed in certain features of the burial ritual, it is certainly not the only one. It would, therefore, be fruitful to consider local and regional identities, as Sebastian Brather suggested, and to examine different types of mobility, family relations, the presence of different elites, or various other aspects of social identity such as status, gender, and age.

As Heinrich Härke suggested, one of the possible ways to explore these is to add new objective information to our consideration of the archaeological features of burials. In many cases, physical anthropology, genetic studies, and analyses of stable isotopes have already provided new data on the biological sex and age of the deceased, as well as their mobility and diet, which can provide new insights into social status. While new methods are certainly important, it is the theoretical discourse which is absolutely essential. It allows for a better understanding of various problems we face when investigating burials and ensures that our interpretations of the past are not oversimplified or one-sided. Thorough and theoretically supported interpretations of burial sites are still rare in Slovenian archaeology and it is precisely in this field that significant improvement can be made.
